

lucrării de față a cules cu grijă atestări despre 108 dintre ele. Dacă examinăm lista acestor cetăți, vedem că ele se întindeau la mari depărtări: din Galia de Sud (Massalia — Marseille), Sicilia (Agrigent, Catania, Gela, Leontion, Megara, Siracusa), Italia de Sud (Crotona, Cyma, Neapolis, Rhegion, Sybaris, Tarent, Thurii) și pînă în Pontul Euxin (Apollonia, Heracleia, Histria), din Adriatică (Apollonia, Epidamnus) pînă în Asia Mică (Clazomene, Colophon, Efes, Lycia, Magnesia, Milet); cuprindeau uneori teritorii relativ întinse, dar lipsite de orașe importante (Epir, Lacedaemona, Tesalia); sau erau așezate în insule (Amorgos, Cipru, Creta, Delos, Egina, Naxos, Paros, Rhodos, Samothrace, Tenos) și-și disputau cu îndărătnicie independența. Schimbările comerciale și limba grecească neau prin fire subțiri acest complex, dar baza materială care era agricultura nu făcea necesară sau imperioasă unirea lui într-un singur mănunchi. Pentru Aristotel nu exista încă această problemă, care de altfel depășea cu mult epoca lui: el socotea sclavajul drept o realitate în firea lucrurilor și se străduia să organizeze, în condițiile cele mai bune, societatea în cadrele polisului existent. Cu măsura și perspicacitatea care îl caracterizează, Stagiritul a căutat să cunoască realitățile și a făcut propuneri de îndreptare, dar n-a imaginat transformări radicale ca înaintașul său Platon. Ideile sale sînt analizate în mod amănunțit, cu pătrundere și informație îndestulătoare în lucrarea de față, din care ne îngăduim să desprindem cîteva concluzii mai de seamă.

În *Politica* Aristotel cercetează și pune în valoare diferite forme istorice de organizare statală. Pe una dintre ele, așa-numita *politeia* (πολιτεία), o formă « de mijloc », o crede cea mai ușor de realizat. Cetățile grecești n-au căutat să-și însușească această formă, ci s-au condus după forme proprii, de cele mai multe ori imperfecte. « Un singur om » ar fi putut impune acest lucru, și anume (după cum părea a rezulta din contextul lui Aristotel și cum opinează autorul lucrării de față) Alexandru cel Mare. Așadar, statul ideal trebuie construit pe observarea unor realități optime, realizate în practica de toate zilele, așa cum a procedat Alexandru prin construirea unor cetăți în Orient. Scopul lucrărilor de popularizare despre constituțiile grecești era acela de a analiza în mod critic imperfecțiunile lor și de a scoate la lumină părțile bune sau vrednice de a fi preluate de alții. Polițiile aveau o funcție ideologică, erau scrise într-o formă ușor accesibilă și se adresau unui cerc larg de cititori, pe cînd opera de căpetenie, *Politica*, tindea să sistematizeze materialul și să-l încadreze într-un sistem organic, slujindu-se de mijloacele specifice și consacrate ale filozofiei teoretice.

H. Mihăescu

PAUL PÉDECH, *La méthode historique de Polybe* (Collection d'Études Anciennes publiée sous le patronnage de l'Association Guillaume Budé). Paris, Les Belles Lettres, 1964, 644 p.

Teza de doctorat a lui Paul Pédech reprezintă în ansamblul studiilor polibiene prima lucrare de amploare dedicată unei cercetări profunde și multilaterale a metodei istoricului din Megalopolis. Prin erudiția și acribia interpretării și prin originalitatea concluziilor promovate, lucrarea — alături de numeroase articole ce au precedat-o¹ — cîștigă autorului prestigiul de rafinat exeget al operei lui Polybios și de înnoitor al aprecierii acordate acesteia de critica modernă.

¹ *Polybe et l'Éloge de Philopoemen*, RÉG, 64, 1951, p. 82—103. *Sur les sources de Polybe: Polybe et Philinos*, RÉA, 54, 1952, p. 246—266. *Polybiana*, RÉG, 67, 1954, p. 391—395. *Un texte discuté de Plin: le voyage de Polybe en Afrique* (H.N. V, 9—10), REL, 33, 1955, p. 318—332. *La méthode chronologique de Polybe d'après son récit des invasions gauloises*, CRAI, 1955, p. 367—374. *La géographie de Polybe: structure et contenu du livre XXXIV*

Urmărind sistematic fixarea unor premise sigure de interpretare, Paul Pédech insistă asupra stabilirii atente a textului și detectării sale în izvoarele mai târzii ce l-au folosit, dar mai ales asupra precizării accepțiunii date de însuși Polybios noțiunilor cu care opera. Preocuparea din urmă se traduce prin extrem de migăloase și cuprinzătoare digresiuni asupra evoluției istorice a conținutului fiecăreia dintre aceste noțiuni în istoriografia, filozofia și retorica vremurilor anterioare, contemporane și posterioare lui Polybios. Dincolo de aceste noțiuni — al căror sens se arată uneori a nu fi fost descifrat pînă acum cu suficientă atenție —, rezultatele vizează înțelegerea corectă a principiilor formulate de istoric în declarațiile sale programatice. Analiza internă a acestor principii și urmărirea măsurii și a modului în care ele au fost respectate de-a lungul *Istoriilor* dau studiului lui Paul Pédech sensul unui original și impresionant efort de reconstituire a filozofiei istorice a lui Polybios ca un sistem încheiat, coerent și care se verifică pe parcursul întregii scrieri ca deplin consecvent cu sine însuși; prin particularități ale acestei gândiri sînt explicate adesea și anume contradicții ce i s-au imputat, — autorul depășind prin aceasta procedeul facil și frecvent de a le pune pe seama unor mecanice compilații sau a unor diferite momente de redactare. Variatele citate, parafrazări și comentarii ale textului, dau tezei caracterul și puterea unei demonstrații, al cărei scop și rezultat principal este punerea în valoare a trăsăturilor specifice ale operei și a originalității ei în ansamblul culturii clasice.

Lucrarea, a cărei structură e dependentă de înseși elementele concepției lui Polybios, prezintă o elegantă sistematizare: primul capitol — *La méthodologie de Polybe* —, stăruind asupra categoriilor sale istorice și asupra noțiunilor de istorie pragmatică și istorie apodictică, este urmat de o serie de capitole închinat concepției etiologice a istoricului, sub aspectul său teoretic (II. *La théorie des causes*), al aplicării sale practice (III. *Les origines des guerres*) și al atribuirii unui anume loc în această ierarhie a cauzelor diferiților factori cu putere de determinare a evenimentelor (IV. *Les personnages historiques*. V. *Les discours*. VI. *Les constitutions*. VII. *La fortune et le hasard*). Se adaugă studiul modului de folosire a mărturiilor scrise și orale (VIII. *La méthode critique*) și de discernere a semnificației evenimentelor (IX. *La méthode comparative*). În sfîrșit, studiul elementelor prin care și-a asigurat coeziunea operei: sistemul cronologic adoptat (X. *La chronologie*) și concentrarea asupra subiectului central, realizarea convergenței, continuității și concordanței evenimentelor (XI. *L'histoire universelle*). Problema informațiilor geografice a fost individualizată în cel de-al XII-lea capitol. Concluziile strînse în ultimele pagini, schițînd portretul lui Polybios ca personalitate deplin reprezentativă pentru epoca elenistică, sînt urmate de cei trei *indices*: pentru citate, pentru nume și pentru termeni grecești.

Întemeiată pe o atentă disecare a textului și pe încadrarea concluziilor astfel obținute în interesante perspective istorice, monografia abundă în idei originale, venite să îmbogățească — și, probabil, să tranșeze — aprinsa polemică purtată încă în anii din urmă asupra istoricului din Megalopolis.

Astfel, Paul Pédech exclude dintre elementele ce definesc metoda lui Polybios conceptul de « istorie pragmatică », negîndu-i accepțiunea — de altfel eclectică — ce i se recunoștea în mod tradițional în ultimele trei secole. Într-adevăr, cu începere de la J. Casaubon (1609) și J.J. Reiske (1763) și pînă în zilele noastre, se afirma că ἡ πραγματικὴ ιστορία ar desemna o metodă de

des Histoires, în *Les Études classiques*, 24, 1956, p. 3—24. *Deux campagnes d'Antiochus III chez Polybe*, R.E.A., 60, 1958, p. 67—81. *Notes sur la biographie de Polybe*, în *Les Études classiques*, 29, 1961, p. 145—156. *Un Grec à la découverte de Rome. L'exil de Polybe (167—150 av. J.C.)*, Orpheus, 11, 1964, p. 123—140. *Les idées religieuses de Polybe: Étude sur la religion de l'élite gréco-romaine au IIe siècle av. J.C.*, Rev. Hist. Rel., 167, 1965, p. 35—68. Se adaugă, Polybe, *Histoires* (livre XII). Texte établi, traduit et commenté par Paul Pédech, Paris, 1961 — recenzată în această revistă, nr. V, 1963, p. 386—390.

lucru originală, proprie lui Polybios, constind în nararea evenimentelor potrivit cauzelor și consecințelor lor și concepută cu scopul de a asigura menirea didactică a *Istoriilor*. Argumentarea lui Paul Pédech, susținută de o minuțioasă analiză a contextelor în care expresia apare la Polybios și în celelalte izvoare antice, reia concluziile lui J. Schweighäuser (1789) și J.L. Strachan-Davidson (1888) — și la care, în vremuri apropiate, se mai oprișe doar F.W. Walbank (1945): η πραγματική ιστορία exprimă nu o metodă, ci un gen de subiect istoric și anume *istoria politică*. Autorul aduce surplus de precizări, delimitind sfera noțiunii atât din punct de vedere tematic, cât și cronologic: sint excluse miticele genealogii de zei și eroi (γενεαλογίαι) și legendarele întemeieri de cetăți (κτίσεις), subiecte îndrăgite de istoriografia elenistică, dar pentru care — considera Polybios — tradițiile se statorniciseră demult în forme cu neputință de îmbogățit; ὁ πραγματικός τρόπος cuprindea însă evenimentele mai recente, eventual chiar contemporane cronicarilor lor, care, grație unei informații mai bogate, uneori inedite, își asigurau originalitatea și utilitatea operelor; iar cu acest nou înțeles, ideea se dovedește a nu fi apărut o dată cu Polybios — el însuși vorbind despre istoriile pragmatice ale unor înaintași (III, 47, 8; XII, 26d—27a; XXIX, 1,4). Metodologia lui Polybios, rămânind deci de analizat în afara concepției de ιστορία πραγματική, e conturată în primul rind prin categoriile sale: πῶς, πόθεν, διὰ τί (întărite sau substituite uneori prin πόθεν, ποῦ, τινός χάριν, διὰ τίνων) — necunoscutele « problemei » sub forma căreia și-ar fi găsit Polybios studiul, expresii, de fapt, ale complexității de aspecte sub care cerea în mod sistematic evenimentelor să se dezvăluie cunoașterii sale. În al doilea rind, metodologia sa e exprimată prin ἡ ἀποδεικτική ιστορία, concepție care, în rarele cazuri în care a fost analizată de istorici, a fost socotită ca metoda de a demonstra înlănțuirea evenimentelor prin determinarea lor cauzală. Pentru Paul Pédech, care lipsește expresia de acest sens etiologic, ea vizează datoria permanentă a istoricului de a dovedi adevărul concluziilor personale prin prezentarea tuturor mărturiilor și argumentelor ce l-au condus către ele și care justifică acele concluzii. Nici în această privință Polybios nu ar avea meritul unei inovații, întrucât metoda fusese introdusă în istoriologie anterior, de către Ephoros și Timaios, sub influența retoricii isocratice și a filozofiei peripatetice.

Nu mai puțin însemnată și spectaculoasă este analiza teoriei etiologice a lui Polybios. Primul din seria de capitole rezervate acestei probleme se deschide printr-o interesantă expunere asupra evoluției concepțiilor despre cauze în istoriografia anterioară și contemporană lui Polybios, cu adăugarea contribuțiilor aduse în precizarea metodelor și a noțiunilor de retorică și de filozofii peripatetică și stoică. Analiza propriei teorii a lui Polybios pornește de la expunerile sale metodologice — uneori cu valoare de definiții —, pentru a se desfășura în capitolele următoare în prezentarea sistematizată a episoadelor din narațiune ce ilustrează principiile teoriei. Paul Pédech presupune că terminologia folosită de Polybios și distincția pe care acesta o face între αἰτία — πρόφασις, ἀφορμή — ἀρχή s-a cristalizat încă din secolul al IV-lea, prin prelucrarea concepției lui Tucidide. Față de acesta, noțiunile lui Polybios prezintă deosebiri pronunțate, atât în privința inversării de terminologie — Tucidide denumind cauza aparentă αἰτία iar pe cea reală ἀληθεστάτη πρόφασις —, cât, mai ales, în privința raporturilor între aceste două noțiuni: în timp ce pentru istoricul războiului peloponesiac cauza și motivul reprezentau cele două fețe interdependente ale aceluiași fenomen, pentru istoricul expansiunii romane ele sint momente aparte, eşalonate în timp; în cursul narațiunii πρόφασις e adesea neglijată, raportul esențial și necesar stabilindu-se de fapt între αἰτία și ἀρχή. Adevărata originalitate a concepției lui Polybios despre cauzalitate ar consta însă în ceea ce numește Paul Pédech « la conception intellectuelle de l'αἰτία » (p.98): analizând noțiunile prin care Polybios definea cauza, autorul ajunge la concluzia că istoricul accepta drept αἰτία nu realitatea situațiilor sau a acțiunilor, ci judecățile și gândurile premergătoare ale conducătorilor politici (αἱ προκαθηγούμεναι τῶν κρίσεων καὶ διαλήψεων, Polyb., III, 6,7), astfel încât în *Istorie* evenimentele erau prezentate ca realizări prac-

tice ale unor raționamente prealabile. Întreaga cercetare a cauzelor se reducea deci pentru Polybios la descoperirea ideilor ce au prefigurat evenimentele și la stabilirea factorilor umani responsabili — preocupare care-l apropie de unele tendințe caracteristice istoriografiei elenistice.

Prin cronologia *Istoriilor*, numele lui Polybios se leagă de primele încercări de folosire a unor sisteme de repere cronologice absolute. Adoptînd metoda de datare bazată pe olimpiade, istoricul beneficia de lucrările anterioare ale lui Timaios și Eratosthenes, angajîndu-se însă într-o migăloasă muncă de prelucrare a izvoarelor sale în vederea unificării variatelor sisteme cronologice pe care acestea le foloseau. Paul Pédech apreciază că Polybios ar fi respectat consecvența — chiar și pentru secțiunile anuale — data tradițională a începutului olimpiadelor: cea de-a doua lună plină următoare solstițiului de vară (între 25 iulie și 23 august); și-ar fi adaptat însă compoziția lucrării desfășurării evenimentelor — în general campanii militare începînd primăvara și încheindu-se toamna și a căror întrerupere arbitrară în miezul verii ar fi fost total inoportună. De aceea, limitele cronologice ale *Cărților* în care e distribuită narațiunea sînt variabile, corespunzînd acestui mers al evenimentelor, iar nu datei de început al fiecărei olimpiade. Tocmai în această îmbinare dintre calculul precis, rigid al datelor și compoziția elastică a narațiunii ar consta originalitatea mult apreciatului său sistem cronologic. De asemenea originală ar fi metoda lui Polybios de stabilire a sincronismelor pe baza împărțirii anului olimpic în două secțiuni egale și a stabilirii evenimentelor din Grecia ca termen de reper. Paul Pédech extinde folosirea — pînă acum contestată în favoarea unor cronologii eponimice — a aceluiași sistem al olimpiadelor și în primele două *Cărți*, în datarea atacurilor galilor, a primului război punic și a istoriei Confederației acheene pînă în 220 î.e.n. Ingenioasă în simplitatea ei e și rezolvarea pe care autorul o dă controversatei calculări a intervalelor de timp menționate în aceste prime două *Cărți*, considerînd că numerele cardinale date de Polybios se cer majorate cu o unitate, întrucît un eveniment datat «după n ani» s-a petrecut de fapt în anul următor ($n+1$) intervalului indicat. Astfel, variatelor ipoteze anterioare, care imputau lui Polybios erori de datare, folosirea în *προκατασκευή* a unor diverse sisteme de cronologie eponimică împrumutate propriilor izvoare și utilizarea incorectă a cronologiei bazate pe olimpiade, Paul Pédech le opune un sistem unitar, același pentru toată întinderea *Istoriilor*, și care, pe lângă faptul că rezolvă nedumeririle de pînă acum ale criticii moderne, evidențiază un nou aspect original al operei lui Polybios.

Neobosita sa curiozitate și dorința unei contribuții științifice personale par a-și fi găsit însă, pe lângă studierea istoriei, un al doilea cîmp de activitate în geografie. Între descrierile de acest fel, Paul Pédech distinge o primă categorie, care cuprinde indicații cu caracter precumpănitor topografic-strategic și cu funcție auxiliară, explicativă față de evenimentele istorice; a doua categorie constă în digresiuni mai întinse asupra unor subiecte de geografie generală, — probleme de sine stătătoare, independente de narațiunea istorică propriu-zisă. Asociînd aceste observații cu știrile referitoare la călătoriile făcute de Polybios între 151 — 145 î.e.n. în Spania, în Galia, în Africa și în Mediterana occidentală, Paul Pédech relevă pentru această perioadă o lărgire nu doar a cunoștințelor de teren ale lui Polybios, ci și a preocupărilor sale de geografie teoretică, ceea ce ar reprezenta un moment important al evoluției intelectuale a omului de stat către omul de știință. Noile preocupări geografice și-au găsit expresia în acea parte a *Istoriilor* redactată după 145 î.e.n., cuprinzînd evenimentele dintre anii 168 și 146 î.e.n. și o serie de adăugiri la capitolele anterioare; cronologia acestor interpolări se fixează ușor pe baza criteriului caracterului; informațiilor geografice, care devine de fapt cel mai sigur dintre reperele folosite pînă acum de istorici în stabilirea diferitelor etape de redactare a operei lui Polybios.

Ne vom opri și asupra *Cărții a VI-a*, care ne informează mai puțin asupra metodei, cît asupra culturii și propriilor concepții ale lui Polybios, explicînd prin aceasta persistența încă în ultimul deceniu a divergenței concluziilor privind alcătuirea ei — într-o singură etapă sau în mai multe — și privind originea și raporturile reciproce dintre cele trei teorii pe care le cuprinde: aceea a reve-

nirii periodice, în istoria unui stat, a ciclului de șase tipuri de constituție, rînduite într-o ordine determinată și invariabilă (ἀνακύκλωσις), teoria constituției mixte — îmbinare de elemente monarhice, aristocratice și democratice (μικτή), și teoria fazelor de evoluție prin care, asemenea unui organism viu, trece orice regim politic: αὐξησις, ἀκμή, φθίσις. Paul Pédech întărește tendințe ce precumpăneau deja în cadrul polemicii generale, susținînd caracterul unitar al redactării acestei cărți, cît și asocierea organică a teoriilor menționate mai sus. De asemenea, reia concluzii îndeobște acceptate azi, negînd prezența tezelor platonice și aristotelice la Polybios. În rest însă concluziile sale poartă din nou amprenta originalității. Împotriva tendinței aproape generale de a minimaliza pregătirea intelectuală a lui Polybios, Paul Pédech îi recunoaște o onorabilă cultură filozofică, predominant peripatetică, — relevînd printre altele faptul că toți filozofii amintiți în *Istorie*, cu excepția lui Heraclide și a lui Platon, aparțin școlii lui Aristotel. Totuși ἀνακύκλωσις nu ar datora filozofiei grecești decît distincția dintre formele constituționale: cele trei «bune» — regalitatea, aristocrația, democrația, și cele trei degradate corespunzătoare: monarhia, oligarhia, ochlocrația. Originala sa formulare ar fi izvorit însă din studiul personal întreprins de Polybios asupra trecutului istoric al Romei, studiu care l-a dus, pe baza metodei comparative, la asimilarea diferitelor etape ale acestei istorii cu tipurile de constituție tradiționale și la stabilirea unei anume succesiuni a acestora. Tot datorită unor investigații personale, Polybios și-ar fi cîștigat și meritul de a fi aplicat unor situații istorice teoria abstractă a lui Dikaiarchos despre μικτή, descriind pentru prima dată sub această formă constituțiile spartană (Lycurg), carthagineză și romană. Astfel, cu limitele și calitățile lor, teoriile despre caracterul mixt al acestor trei constituții și despre ἀνακύκλωσις îi aparțin lui Polybios. Departate de a fi mecanice și eclectice împrumuturi de idei, stîngaci adaptate unor situații reale, ele reprezintă concluzii ale unor cercetări proprii ale istoricului, reliefindu-i tendința de a desprinde dincolo de evenimente esența și legitatea lor.

Aceste cîteva semnalări de concluzii originale nu pot ilustra decît în parte valoarea lucrării lui Paul Pédech, pasionantă și reconfortantă în totalitatea ei, datorită metodei de lucru, formei de expunere, abundenței și importanței tezelor noi pe care le promovează și prin care personalitatea și opera lui Polybios apar, în contextul culturii clasice, tot mai precis conturate, mai complexe și mai meritorii.

Alexandra Ștefan

UGO PIACENTINI, *Osservazioni sulla tecnica epica di Lucano*. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft (39), Berlin, Akademie-Verlag, 1963, 72 p.

Această interesantă carte a lui Ugo Piacentini, apărută în Republica Democrată Germană, într-o colecție dirijată de profesorul Iohannes Irmscher, reprezintă valorificarea unei teze de doctorat italian, redactată între anii 1949 și 1952.

După cîteva capitole introductive, în care se analizează pe scurt structura eposului tradițional și concepțiile estetic-filozofice ale lui Lucan, autorul explorează o serie de elemente ilustrative ale compoziției *Pharsaliiei*, analizînd invocația, cauzalitatea evenimentelor, descrierile furtunii pe mare și ale bătăliilor, discursurile etc. În încheiere, U.P. enunță o sumă de observații referitoare la retorica lui Lucan, în special la sentențe. Nu lipsesc, firește, un indice, serios alcătuit, și o bibliografie concentrată, dar judicios întocmită. Remarcăm însă că această bibliografie n-a mai fost împrospătată, întrucît cele mai noi lucrări citate aparțin anului 1960.